

І. Г. Батраченко,
д. психол. н., доц.,
завідувач кафедри соціальної психології
та психології управління ДНУ ім. О. Гончара;
Л. Л. Прокопенко,
д. держ. упр., доц.,
завідувач кафедри права та європейської інтеграції ДРІДУ НАДУ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Проаналізовано соціально-психологічні аспекти здійснення державної політики розвитку інформаційного суспільства в Україні. Показано, що в державному управлінні бракує рефлексії світоглядних засад його розбудови. Обґрунтовано необхідність урахування в державному управлінні соціально-психологічних наслідків інформатизації суспільних відносин.

Ключові слова: державне управління; державна політика; інформаційне суспільство; соціально-психологічні наслідки інформатизації.

Сьогодні фахівці в галузі суспільних наук констатують перехід цивілізаційного розвитку на якісно новий щабель, який різними авторами описується термінами, близькими один до одного за змістом: «постіндустріальне суспільство», «суспільство знань», «інформаційне суспільство» тощо. Однак поняття «інформаційне суспільство» набуває все більш широкого вжитку порівняно з іншими, що актуалізує проблему його всебічного аналізу.

Проблемі розвитку інформаційного суспільства присвячено чимало праць як зарубіжних [11; 14; 19–23], так і українських науковців [6; 26; 28]. Проте концепт «інформаційне суспільство» вийшов за межі виключно наукових розвідок футурологів й імплементувався в політичну практику як міжнародного [7; 17], так і національного рівня [1–4]. Все активніше обговорюються й державно-управлінські аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні [8; 10].

Але серед невирішених повністю частин загальної проблеми залишається недостатня розробка соціально-психологічних аспектів

інформатизації соціуму, які повинні братися до уваги політичними діячами та державними службовцями, що ставлять за мету розбудову інформаційного суспільства в Україні.

Мета статті полягає в аналізі соціально-психологічних передумов та наслідків розбудови інформаційного суспільства в Україні, які мають бути враховані суб'єктами державної влади при розробці та реалізації курсу на постіндустріальне державотворення.

Концепт «інформаційне суспільство» виокремлюється насамперед на основі критерію зайнятості громадян в інформаційному секторі виробництва [21]. Якщо чисельність тих, хто у різних формах займається збиранням, зберіганням, виробництвом та поширенням інформації починає перевершувати зайнятість в промисловості та сільському господарстві, то таке суспільство визначається як інформаційне. Саме така ситуація склалася в 50-х рр. ХХ ст. в США, а згодом у Канаді, Австралії та західноєвропейських країнах. З деяким запізненням до такого стану прямував і Радянський Союз, але через розпад він втратив можливість реалізувати свій варіант постіндустріалізації. Плідні напрацювання щодо інформатизації суспільства у радянських науковців були в тому числі на теренах України. Особливо це стосується Інституту кібернетики, очолюваного академіком В. Глушковим [26].

Кризовий стан української економіки у пострадянські часи істотно загальмував власний поступ України на шляху інформатизації свого суспільного розвитку. Проте перетворившись на відкрите суспільство Україна потрапила під вплив глобальної інформаційної хвилі. На терени України хлинула західна комп'ютерна техніка та інформаційно-комунікаційні технології. Тому рух до інформаційного суспільства в нашій країні за часів незалежності був не стільки призупинений, скільки прискорений процесами глобалізації. Щоправда розбудова інформаційного суспільства в українському соціумі здійснюється на тлі вже досить тривалого занепаду її аграрного й індустріального сектору. Зазначене утруднює,

деформує, але не призупиняє нарощування інформаційного сектору в українському суспільстві. Отже, інформаційне суспільство для України є майбутнім, яке вже розпочалося і в яке вона стрімко заглиблюється.

Слід відзначити, що ставлення науковців до розвитку інформаційного суспільства не однозначне і можна навести немало думок щодо пов'язаних з ним проблем. Так, наприклад, американський футуролог Д. Нейсбіт вважає, що в американському суспільстві має місце отруєння високими технологіями, симптоми якого проявляються у надмірному прагненні до швидких рішень у всіх сферах життя, страх перед технологіями та їх обожнення, зниження здатності розрізняти реальність та фантазію, сприйняття насильства як норми життя, ігроманія, відчуження від себе та інших [16, с. 10–11]. Він вважає, що потрібно навчитися передбачати шляхи розвитку нової техніки і обговорювати можливі переваги і негативні наслідки її впровадження. Д. Нейсбіт зауважує: «Полюбивши технологію ми будемо обережно до неї ставитися... Ми почнемо виховувати владу технологій, замість того щоб заперечувати її (як це роблять так звані технофоби), або сліпо кидатися їй в обійми (як це роблять технофіли)» [16, с. 9].

Негативні наслідки сучасних високих технологій Ф. Фукуяма пов'язує з тим, що вони тягнуть за собою перехід від індустріального до постіндустріального. На його думку, це спричиняє Великий соціальний розрив, який полягає в тому, що історично усталені соціальні норми руйнуються в результаті успіхів технології і економіки [25, с. 24]. Ф. Фукуяма підкреслює: «Той самий винахід, який збільшує продуктивність чи створює нову галузь промисловості, підриває існуюче суспільство або робить його застарілим. Суспільство, що стало на ескалатор технологічного прогресу, постійно змушено грати в навздогінки, оскільки соціальні правила розвиваються, щоб відповідати зміненим економічним умовам... Люди з часом можуть пристосуватися до всіх цих змінених умов, але швидкість технологічних змін часто може перевищувати швидкість соціального пристосування» [25, с. 383–384].

На думку Е. Тоффлера, невинне прискорення соціальних змін, яке спостерігається упродовж всього історичного процесу, з приходом інформаційної хвилі починає перевершувати адаптивні можливості людини і суспільства. Зміни стають постійними, швидкими і багатоплановими. Нові зміни розпочинаються, коли старі ще не закінчилися, а тривалість стабільних періодів між смугами трансформації прямує до нуля. Це викликає явище, яке Е. Тоффлер називає футурошоком, описуючи прояви «руйнівного стресу дезорієнтації, які викликають у індивідів надто великі зміни, що відбуваються у надто короткий час» [23, с. 16].

Відомий російський економіст Е. Кочетов також вважає, що на сьогодні темпи науково-технічного прогресу сягнули рівня, за яким розпочинається техногенне вимотування суспільства, спричинене інноваційними революціями. Він підкреслює, що породжена людиною колісниця починає набігати на неї [12, с. 61–62].

На думку російських психологів А. Тхостова та К. Сурнова, традиція культурно-історичного підходу лишає поза увагою проблему про те, чи завжди культурно-історичний розвиток взагалі і розвиток інформаційного суспільства зокрема має позитивні наслідки. У своїй статті вони задаються питанням про те, що в культурогенезі та процесі соціалізації можуть породжуватися не тільки вищі психічні функції, але й «вищі» форми психічної та іншої патології [24, с. 16]. Зокрема будь-яка технологія від палки до машин та комп'ютерів спрямована на зниження зусиль людини та підвищення результативності її діяльності, часто недосяжної природним шляхом. Але на індивідуально-психологічному рівні це може тягти за собою регрес, дисгармонізацію фізичного і психічного розвитку. Наприклад, побічним наслідком автомобіля є шкідлива для здоров'я гіподинамія, а надто раннє використання калькулятора не дає можливості сформуватися навичкам арифметичних операцій. «Нестерпна легкість буття», що забезпечується прискореним впровадженням нових технічних та соціальних інновацій у повсякденне життя спричиняє серйозні негативні перекося культурно-

історичного розвитку. «Ще кілька тисяч безвідповідально впроваджених у життя соціуму «безумовно корисних» технологій і особистісно розвиватися буде ні для чого» [24, с. 19]. І трохи далі продовжують: «Надто легкий світ – основа поступового розповсюдження розладів, що відносяться нами до групи «культурної патології». Технологічна перерозвиненість, удавана легкість задоволення будь-яких потреб маскує собою грізну перспективу масової актуалізації «нормальних психічних розладів», особистісної недорозвинутості, а можливо й деградації кращих людських ресурсів» [24, с. 20].

Окрім полегшення процесу прямого вдоволення потреб, з'являється все більше можливостей їх знаково-символічного вдоволення. Слухання музики, читання книги, перегляд фільму може давати враження значною мірою подібні до тих, які б пережила людина, ставши фактичним героєм цих творів. Тому з'являється все більше спокус замінити реальну боротьбу з реальним ризиком переглядом фільму або комп'ютерною грою. Те ж саме стосується кохання, сексу. Їх також можна перевести у символічну, ілюзорну площину, читаючи любовний роман, або переглядаючи еротичний фільм.

А. Назаретян зазначає, що нарощування технологічного потенціалу суспільства робить його менш залежним від екзогенних криз (зміна клімату, геологічні катаклізми та інші коливання середовища), але більш вразливим до антропогенних криз. Останні виникають вслід за зростанням технологічних можливостей людини і втрати балансу між цими можливостями та усталеними на даному етапі механізмами особистої та соціальної саморегуляції [15, с. 41]. Екстенсивне зростання, що слідує за технологічним проривом, на певний час покращує добробут людей, але згодом впирається в обмеженість ресурсів і в суспільства виникає загроза загинути під уламками своєї некомпенсованої могутності.

Більшість племен, держав і цивілізацій далекого й недалекого минулого загинули не стільки через зовнішні причини, стільки через те, що самі підірвали природні та організаційні підвалини свого існування. Зовнішні ж

чинники (епідемії, екологічні лиха) найчастіше лише довершували руйнівну дію порушеного техніко-гуманітарного балансу. Вихід з цієї кризи полягає в новій адаптації індивідуальної та суспільної свідомості до якісно вищого рівня технологічної могутності.

Напевно, що одним із найважливіших механізмів індивідуальної і суспільної свідомості, який повинен підтягнутися відповідно до нового щабля технологічної оснащеності, є здатність до прогнозування не тільки прямих, але й побічних результатів дій на більш високому рівні можливостей. В. Роменець, аналізуючи особливості творчого героїзму, відзначав, що в сучасну епоху людина має більші можливості ніж у минулому передбачати небезпеки і протиставляти їм сприятливі для неї сили. Але при зростанні науково-технічної могутності людини прямо пропорційно зростають і сили, які треба долати. «Людина весь час виходить у сферу недослідженого і непередбаченого на базі новітніх наукових і технічних досягнень» [18, с. 208].

Таким чином, домінування «інформаційних працівників» або представників розумової праці у структурі зайнятості в сучасних економічно розвинутих країнах має свою дуже широку низку передумов, наслідків та супутніх явищ практично у всіх сферах життя людини і суспільства.

Каталізатором таких змін, такого кардинального прискорення соціального розвитку є автоматизація, комп'ютеризація та використання інформаційно-комунікативних технологій у все нових і нових сферах суспільного виробництва. Внаслідок цього швидко зменшується потреба в малокваліфікованій праці, оскільки саме рутинні трудові функції у першу чергу замінюються автоматизованими та комп'ютеризованими системами, і зростає попит на висококваліфіковану, знаннємістку професійну діяльність. Зникають одні професії та групи професій і з'являються інші. Більшість же тих різновидів професійної діяльності, що лишаються, суттєво змінюють свій характер. Відповідно в інформаційному суспільстві для особистості

ускладнюються проблеми професійної адаптації, а для організацій утруднюється пошук і підбір персоналу.

Тектонічні зрушення в економіці, породжені інформатизацією, викликають якісно вищі темпи професійної, соціальної та територіальної мобільності, ніж це мало місце в індустріальну епоху. Міжособистісні стосунки, в тому числі сімейні та родинні, стають все частіше тимчасовими або поверховими. Це складає ще один вимір утруднення адаптації через невдоволеність потреби в афіліації, стреси від розриву стосунків, самотності тощо.

Інформаційний вибух, експоненціальне зростання інформації та знань й загострення необхідності засвоювати їх у великих обсягах призводить до інформаційного перевантаження. Проблема адаптації людини інформаційного суспільства до надзвичайно багатого, складного та мінливого інформаційного середовища буде лише загострюватися. Ще в середині минулого століття деякі з науковців та письменників-фантастів припускали, що розгортання інформаційного вибуху може мати фатальні наслідки для людства. Зокрема С. Лем називав інформаційний вибух мегабітовою бомбою, яка є не менш небезпечною ніж ядерна [13]. Радянський вчений Й. Шкловський зазначав, що перевиробництво інформації може згубити людство [28]. Тепер, майже півстоліття потому зазначені побоювання з, одного боку, видаються гіперболізованими, а з іншого – проблема, так би мовити, інформаційної дезадаптації особистості стає ще більш актуальною.

Поява Інтернету як одного з наріжних каменів функціонування й розвитку суспільства інформаційного типу викликала до життя поки що маловивчені різного роду форми Інтернет-залежності. Окрім того з'являються нові форми людських стосунків та формування людських спільнот (сітьові товариства) опосередкованих Інтернетом. Не рідкістю стають випадки, коли віртуальні стосунки набувають для особистості більшої

реальності, ніж власне реальні. Останнім часом є спроби побудови сітьових мереж у вигляді віртуальних держав тощо.

Розбудова інформаційного суспільства визначена одним із головних пріоритетів державної політики в Україні. Проте, як показує аналіз Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» до основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства віднесено, насамперед, створення відповідної технічної бази у вигляді всезагальної комп'ютеризації та інтернетизації України, а також нормативно-правової бази. Питання психологічної підготовки громадян до життя в якісно нових умовах, розробки технологій профілактики та корекції футурошоків тощо, на жаль, не знайшли відображення в законі. Навіть у ст. 8 «Підготовка людини для роботи в інформаційному суспільстві» мова йде лише про забезпечення навчання, виховання, професійної підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві. З цією метою передбачається здійснити заходи щодо розвитку національного науково-освітнього простру, забезпечення пріоритетності підготовки фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та розширення переліку нових спеціальностей з новітніх ІКТ, втілення принципу “освіта протягом усього життя”, забезпечення вільного доступу до засобів ІКТ та інформаційних ресурсів, особливо у сільській місцевості та важкодоступних населених пунктах, підвищення на засадах співпраці приватного сектору економіки та органів місцевого самоврядування комп'ютерної грамотності населення тощо.

Виклики нового цивілізаційного етапу потребують адекватної відповіді країни і розробки такого механізму державного управління, який би забезпечував здатність державного апарату розглядати процеси формування інформаційного суспільства комплексно, враховуючи, в тому числі, соціально-психологічні наслідки інформатизації життя людини.

Список використаних джерел

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V // ВВР України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
2. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. – Режим доступу : <http://www.ucrf.gov.ua/uk/doc/laws/1149755954/>.
3. Про утворення Міжгалузевої ради з питань розвитку інформаційного суспільства : постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2009 р. № 4. – Режим доступу : http://apitu.org.ua/law/p2009_0004
4. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки" : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. № 653. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=653-2007-%F0>
5. Парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 21 вересня 2005 р. / Верховна Рада України ; Комітет з питань науки і освіти / [М. К. Родіонов (голова ред.кол.) ; упоряд М. К. Родіонов, І. Б. Жилияєв]. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 174 с.
6. *Бухтатий О. Є.* Пріоритети державної інформаційної політики в умовах переходу до моделі інформаційного суспільства / О. Є. Бухтатий // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації : пленарне засідання, рекомендації та матеріали підсумкової науково-практичної конференції за міжнародною участю, 31 жовтня 2008 р. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2008. – С. 69–71.
7. Всемирный Саммит по информационному обществу : [Сб. док.] / Российский комитет Программы ЮНЕСКО "Информация для всех" ; Российская библиотечная ассоциация ; Российская национальная библиотека / Евгений Иванович Кузьмин (сост.), Владимир Руфинович Фирсов (сост.). – СПб., 2004. – 135 с.
8. *Григор О. О.* Формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз (державно-управлінський аспект) : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.01 / О. О. Григор ; ЛРБДУ НАДУ. – Львів, 2003. – 20 с.
9. *Дубас О.* Поняття і феномен інформаційного суспільства: аналіз політологічних підходів / О. Дубас // Генеза. – 2004. – № 1(9). – С. 20–25.
10. *Калашнюк Є. О.* Політичні імперативи інформаційного суспільства в контексті євроінтеграційних процесів (на прикладі Європейського Союзу, Республіки Італія і України) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Є. О. Калашнюк ; НАН України ; Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2007. – 20 с.
11. *Кастельс М.* Информационная эпоха : экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
12. *Кочетов Э. Г.* Глобалистика : Теория, методология, практика / Э.Г. Кочетов. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 672 с.
13. *Лем Станислав.* Сумма технологи : [пер. с пол.] / Станислав Лем. – М. : АСТ, 2008. – 672 с.
14. *Мей К.* Інформаційне суспільство : Скептичний погляд / К. Мей. – К. : К.І.С., 2004. – 218 с.
15. *Назаретян А. П.* Цивилизационные кризисы в контексте универсальной истории (Синергетика, психология и футурология) / А. П. Назаретян. – [2-е изд.]. – М. : Персе, 2004. – 239 с.
16. *Нейсбит Д.* Высокая технология, глубокая гуманность / Д. Нейсбит. – М. : АСТ, 2005. – 381 с.
17. Окінавська Хартія Глобального Інформаційного Суспільства. – Режим доступу : <http://www.e-ukraine.biz/ukraine7.html>.
18. *Роменець В. А.* Психологія творчості : навч. посіб. / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2004. – 287 с.

19. *Солодов В. В.* Электронное правительство как инструмент трансформации государственного управления : автореф. дис. ... канд. полит. наук / В. В. Солодов. – М., 2007. – 26 с.
20. *Тапскотт Д.* Электронно-цифровое общество : Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Д. Тапскотт ; [под ред. С. Писарева ; пер. с англ. И. Дубинського]. – К. : INT Пресс; М. : Рефл-бук, 1999. – 403 с.
21. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2001. – 699 с.
22. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – 784 с.
23. *Тоффлер Э.* Футурошок / Э. Тоффлер. – СПб. : Лань, 1997. – 464 с.
24. *Тхостов А. Ш.* Влияние современных технологий на развитие личности и формирование патологических форм адаптации: обратная сторона социализации / А. Ш. Тхостов, К. Г. Сурнов // Психол. журн. – 2005. – №6. – С. 16–23.
25. *Фукуяма Ф.* Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : PHILOSOPHY, 2004. – 480 с.
26. *Хоменко Л. Г.* Електронна інформаційна цивілізація: досвід розбудови в Україні / Л. Г. Хоменко. – К. : Міжнар. агенція «ВеeZone», 2004. – 201 с.
27. *Хоменко Л. Г.* История отечественной кибернетики и информатики: монография / Л. Г. Хоменко. - Киев: Ин-т кибернетики им. В. М. Глушкова НАН Украины, 1998.- 455 с.
28. *Шевчук О. Б.* E-Ukraine. Інформаційне суспільство : бути чи не бути / О. Б. Шевчук, О. П. Голобуцький. – К. : ЗАТ «Атлант UMS», 2001. – 101 с.
29. *Шкловский И. С.* Вселенная, жизнь, разум / И. С. Шкловский ; под ред. Н. С. Кардашева, В. И. Мороза. – 6-е изд., доп. – М. : Наука, 1987. – 320 с.

Batrachenko I. G., Prokopenko L. L. Socio-psychological aspects of the formation and implementation of public policy of the information society development in Ukraine.

The socio-psychological aspects of implementation of public policy of information society development in Ukraine are analyzed. It is shown that in public administration there is the lack of reflections of the world-view principles of its formation. The necessity of consideration of socio-psychological consequences of informatization of public relations in public administration is proved.

Key words: public administration; public policy; information society; socio-psychological consequences of informatization.

Батраченко И. Г., Прокопенко Л. Л. Социально-психологические аспекты формирования и реализации государственной политики развития информационного общества в Украине

Проанализированы социально-психологические аспекты осуществления государственной политики развития информационного общества в Украине. Показано, что в государственном управлении недостаточно рефлексий мировоззренческих основ его создания. Обоснована необходимость учета в государственном управлении социально-психологических последствий информатизации общественных отношений.

Ключевые слова: государственное управление; государственная политика; информационное общество; социально-психологические последствия информатизации.

Batrachenko I.G., doctor of psychological sciences, associate professor, head of Social Psychology and Management Psychology department of the Dnipropetrovs'k national university

named after O. Gonchar.

Prokopenko L.L., doctor in public administration, associate professor, head of Law and European integration department of the Dnipropetrovs'k regional institute of public administration National academy of public administration office of the President of Ukraine.

Батраченко И. Г., доктор психологических наук, доцент, заведующий кафедрой социальной психологии и психологии управления Днепропетровского национального университета им. О. Гончара.

Прокопенко Л. Л., доктор наук в сфере государственного управления, доцент, заведующий кафедрой права и европейской интеграции ДРИГУ НАГУ, г. Днепропетровск